

SOBRE L'EDICIÓ I LA TRANSMISSIÓ DE *LLIBRE DE
MERAVELLES*, DE VICENT ANDRÉS ESTELLÉS

FERRAN CARBÓ

Grup de Literatura Catalana Contemporània-UV

L'eclosió de l'obra d'Estellés va ocórrer amb l'arribada dels anys setanta. Abans ja tenia escrits més d'una vintena de poemaris i solament n'havia editat quatre, els anys 1953, 1956, 1958 i 1965 (respectivament, *Ciutat a cau d'orella*, *La nit*, *Donzell amarg* i *L'amant de tota la vida*); tres en la dècada dels cinquanta i un en la dels seixanta, tres a València (els esmentats com a primer, segon i quart), i un a Barcelona (el tercer referit), aquest darrer com a resultat del premi de poesia inèdita de Cantonigròs.

El 1971, tanmateix, va publicar quatre poemaris, els quatre al País Valencià, la qual cosa convertia aquest en el seu veritable *annus mirabilis*. Després del breu *Lletres de canvi*, publicat a Palma el 1970, amb el suport incondicional del seu amic Josep Maria Llompart, la difusió definitiva d'Estellés esclatava a València aquell 1971, quasi deu anys després de l'any miraculós de Fuster per les seues quatre obres de 1962. Els quatre poemaris estellesians, escrits amb anterioritat als setanta, eren *La clau que obri tots els panys*, *Llibre de meravelles*, *L'inventari clement* i *Primera audició*. Com va sentenciar l'any 1972 l'assagista de Sueca a la famosa introducció a l'obra completa del poeta de Burjassot, d'Edicions Tres i Quatre, aquella era una producció tan intensa i extensa: «un bloc de versos massa dens i massa complex perquè l'hàgem pogut *digerir* amb la perspectiva deguda. Però l'impacte hi quedava consumat. Un impacte al·lucinant» (FUSTER 1981: 19)

Això no obstant, eren quatre obres escrites abans, en les dècades dels anys cinquanta i dels seixanta: la primera esmentada fou elaborada íntegrament entre els anys 1954 i 1957, mentre que la segona i la tercera tenien la major part dels textos escrits entre 1958 i 1961, en canvi, la quarta ho havia estat parcialment, ja que una part dels poemes s'afegiren posteriorment als anteriors dels anys cinquanta, tant el

1971 per a l'edició independent, com novament el 1977 per a la inclusió en *Manual de conformitats. Obra completa 3. La clau que obri tots els panys* havia estat guardonada a València el 1958 (amb el Premi Literatura de poesia de la Diputació Provincial) i no s'havia editat, i un altre *L'inventari clement*, diferent al que es coneix des de la publicació de 1971, havia estat premiat a Gandia el 1966 (amb el Premi Ausiàs Mach) i llavors tampoc no s'havia publicat, fins que s'ha editat el 2012 amb el rètol *L'inventari clement de Gandia*.

Tant *La clau que obri tots els panys* com els dos *L'inventari clement* palesen amb claredat algunes peripècies de la transmissió de l'obra estellesiana. El primer títol perquè en la seua edició en l'obra completa estellesiana d'Edicions Tres i Quatre escindia la segona part de l'obra, llavors inclosa com a independent en el segon volum (és el *Llibre d'exilis* de *Les pedres de l'àmfora. Obra completa 2*), mentre que la primera i la tercera anaven en el sisè (*Les homilies d'Organyà. Obra completa 6*, dins el rètol *La clau que obri tots els panys*). Es disgregava, per tant, el que havia estat la primera edició de 1971. L'obra de l'inventari perquè els poemes que presentà al premi de Gandia de 1966 no foren els que lliurà per a l'edició de 1971, i retrobats i editats el 2012 aquells del premi posen damunt la taula dues obres amb textos diferents i sobre el mateix. Al capdavall eren tries diferents de materials comuns: poemes acumulats i escrits per a ser un inventari. La «tria precipitada», com diu l'autor en un document conservat al seu arxiu, que va fer el 1966 per a lliurar textos al premi fou alterada cinc anys després a l'hora de fer-ne la selecció per a la primera edició.

D'aquelles quatre obres, volem referir-nos sobretot a les edicions, i la transmissió que se'n deriva, d'una obra principal en la producció estellesiana: la més editada, la més llegida, la més coneguda, la més referida: *Llibre de meravelles*.

Després del cicle de la tenebra —«recomane tenebres», en va dir l'autor—, que configuren els poemaris acabats d'escriure entre 1956 i 1957, des de *La nit* fins a *La clau que obri tots els panys*; després dels petits exilis de cada dia, de la segona part d'aquesta darrera obra —part intitulada «Llibre d'exilis»—, percebuts per algú que vivia un exili interior, motivat pel context i accentuat i singularitzat per la mort de

la primera filla als tres mesos de vida —la darrera nit de febrer de 1956—, algú que es trobava estrany davant de la realitat sense sentit i absurda que li tocava de viure; després del deliri del *jo* en «Coral romput» o tercera part d'aquesta mateixa obra esmentada; el poeta descobrí petites meravelles en els records, les anècdotes i els instants quotidians de la realitat i l'univers que l'envoltava. Estellés configurà un *jo* poètic que, com Fèlix, vagava errabunt per un món on entrellucava meravelles. Si la primera evolució dels anys cinquanta del gran poeta valencià havia estat de les homilies d'Organyà o primers textos a les tenebres (entre 1952 i 1957), la segona, ho fou de les tenebres a les meravelles (a partir de 1958).

Les edicions existents fins a l'abril de 2014 són les següents:

1. *Llibre de meravelles*, València, L'Estel, 1971. Amb un pròleg de Manuel Sanchis Guarner i una nota explicativa prèvia de V. Andrés Estellés. En la portada constava com a subtítol «Poemes». S'acabà d'imprimir el 22 de juny als tallers Fermar de València.

2. *Llibre de meravelles*, València, Eliseu Climent editor, Tres i Quatre, 1976. S'hi han fet ja vint-i-quatre edicions, en trenta-set anys, fins a la darrera de l'abril de 2011. Aquestes han tingut, amb el temps i a causa del nou disseny de la col·lecció Poesia 3i4, un canvi portada i color (del blau al color os).

3. Edició conjunta de *Llibre de meravelles*, de V. Andrés Estellés, i *Vint-i-set poemes en tres temps*, de M. Martí i Pol, amb fascicle complementari, Edicions 62-Orbis, Barcelona, 1984. (Aquesta publicació està feta a partir de la primera edició).

4. Edició bilingüe, *Libre de merveilles*, Beuvry, Maison de la Poésie Nord/Pas-de-Calais, 2004. Traducció i pròleg d'Amador Calvo i Ramon. (Aquesta publicació està feta a partir de la d'Edicions Tres i Quatre).

Cal dir que l'obra mai no ha estat integrada en cap dels deu volums de *l'Obra completa* d'Edicions Tres i Quatre, per motius de rendiment editorial. Si sumem totes les edicions i reimpressions, se n'han fet vint-i-set en quaranta-tres anys. Les dues de referència són, òbviament, la de L'Estel i la de Tres i Quatre.

La primera edició del llibre s'acabà d'imprimir als tallers tipogràfics Ferman, el 22 de juny de 1971, a València. Tenia tres singularitats no mantingudes posteriorment, que la fan irrepetible i afecten a aspectes paratextuals, a més de la ordenació invertida dels dos poemes finals de la secció II de la segona part (els intitulats «Spill o llibre de les dones» i «Flèdida (1)», que intercanvien l'ordre des de la segona edició).

En primer lloc, portava en la portada —i en la primera pàgina interior— un subtítol «Poemes», el qual es manté en la publicació conjunta d'Edicions 62-Orbis, que té com a base aquella primera de L'Estel; en canvi, aquest subtítol desaparegué de la portada i de l'interior en les diferents d'Edicions Tres i Quatre i en la bilingüe de França. En aquesta edició segona i posteriors, tanmateix, apareix un nou subtítol en l'interior, dins a la primera plana, «Els manuscrits de Burjassot-1», vinculable a la substitució de la nota que comentarem més endavant.

El títol és coincident amb el de l'obra en prosa de Ramon Llull, set segles anterior. Aquesta convergència segurament havia motivat aquell subtítol inicial —«Poemes»—, que introduïa un matis respecte a l'obra de Llull escrita en prosa: hi havia un *Llibre de meravelles*, en prosa, i un altre que eren poemes; un mateix títol per a dos tipus de textos. Amb el subtítol estellesià «Poemes», de la primera edició, per tant, se singularitzava i matisava el títol respecte al coincident de Llull.

A més a més, per a Miquel Batllori, *Llibre de meravelles*, de Ramon Llull, «és una novel·la episòdica: en el seu origen fóra com una guia espiritual...». Aquesta citació de Batllori apareix com a segona citació preliminar escollida d'entre les cinc que precedeixen el llibre del poeta de Burjassot. La citació prové de la «introducció» que Batllori féu a l'obra de Llull en l'edició dins *Obres essencials*, volum I, 1957, ps. 309-317 (Batllori, 1993). Estellés, doncs, pren a Llull no sols el títol del llibre, sinó també el tipus de construcció episòdica i la intencionalitat didacticomoral, ara en Estellés, en forma de poemes. També cal tenir present, com a dada anecdòtica més puntual, que així com l'escriptor mallorquí a l'entorn del 1299 o 1300 havia compost el seu «Cant de Ramon», ara el poeta valencià intentava, en un poema del seu nou llibre, el seu «Cant de Vicent» (el poema vuitè de la secció

III, de la segona part); dos títols de poemes de cadascun dels dos autors com en paral·lel i amb clares connexions, ja que els dos textos aportaven dades autobiogràfiques. Estellés tenia, per tant, ben present a Lluïll, en escriure la seua obra sobre les meravelles.

En segon lloc, aquella primera edició de *Llibre de meravelles* anava encapçalada per un pròleg de Manuel Sanchis Guarner —de quatre pàgines— que recolzava i avalava el poeta, el presentava i el caracteritzava, així com singularitzava aquell llibre «amerat de valenciania» (Sanchis Guarner, 1971: 10). Pel filòleg, pel moment històric (1971) i per l'obra que encapçalava, aquest pròleg tenia un alt valor documental —eren els anys de la instauració definitiva de la trinitat valenciana de Fuster, Estellés i Sanchis Guarner, l'intel·lectual, el poeta i el lingüista— i sorprèn que aquell pròleg mai més no s'haja editat.

I en tercer lloc, aquella primera edició tenia una nota explicativa en lletra cursiva signada pel poeta, que es reproduïx tot seguit:

Aquest volum és el primer d'un cicle de quatre, el qual vaig titular «Els manuscrits de Burjassot». Escrit tot el cicle entre les darreries del 1956 i la primavera del 1958, ara, en fer la revisió, hi he afegit sis o vuit composicions, a banda d'alguna que altra estrofa que no fa al cas assenyalar.

Emprant un vers d'Ausiàs March, «no sé a qui adreç mon parlament», si no és al meu respectat i benivolgut amic el senyor Joan Garcia Rigal. A ell dedique la totalitat de «Els manuscrits de Burjassot», des d'aquesta primera plana de *Llibre de meravelles*, per la prudència dels seus consells, que tant m'han ajudat en moments ben difícils per a mi, i per la seua generosa i general comprensió. Superant còleres i desenganys, són molts els poemes que he escrit, en arribar a casa, en la meua nit, mercès a les seues paraules encoratjadores. Més enllà dels poemes, és molt el bé que m'ha fet el senyor Joan Garcia Rigal. I així vull que conste en aquest lloc. (ANDRÉS ESTELLÉS 1971: 11)

El mecanoscrit original d'aquesta nota es conserva a l'arxiu Estellés i porta data de 1968, moment en què l'autor va poder afegir els poemes que no són dels cinquanta, i en què, probablement, estructurà el llibre, per a la imminent edició.

En l'anotació de l'autor, hi ha almenys dues consideracions rellevants que cal subratllar: la cronologia i la filiació. D'una banda, el lli-

bre fou escrit entre la fi de 1956 i la primavera de 1958, excepte alguns textos afegits abans de l'edició de 1971. De l'altra banda, cal considerar que el llibre era el primer d'una tetralogia, la qual era més aviat un projecte d'agrupació de poemes ja escrits, inèdits i esparsos, que no pas de llibres fets i acabats. D'aquí prové aquell nou subtítol, en algunes reedicions col·locat com un sobretítol, que acompanyava la pàgina primera de les reedicions de Tres i Quatre («Els manuscrits de Burjasot-1»). La datació de l'escriptura ens situa a l'acabament de «Coral romput» (del 1957) i, per la negació de la composició que fa i les referències a Garcilaso o a Flèrida, a l'entorn —o immediatament després— de les èglogues de *El primer llibre de les èglogues* (que l'autor data entre els anys 1953 i 1958). Podem plantejar que *Llibre de meravelles* fou escrit majoritàriament el 1958, i fou complementat i tal vegada estructurat el 1968, data del mecanoscrit del pròleg. És una obra sobretot de la fi dels anys cinquanta, per l'escriptura d'un apart important dels textos, per les connexions, formals i temàtiques, amb altres textos i obres d'aquell moment, per l'univers ofert..., però complementada després. Els lectors de les vint-i-quatre edicions de Tres i Quatre no hem conegut el subtítol, la nota de l'autor i el pròleg de Sanchis, que hi havia en la primera edició. I, per tant, ens ha mancat informació paratextual rellevant.

Un altre aspecte que no pot passar desapercebut i mereix molta atenció és l'índex de l'obra que sempre ha acompanyat totes les edicions, inclosa la primera. Un índex insuficient i que pot generar confusió. Si comptem els poemes de l'índex n'hi ha quaranta-nou. Si passem les pàgines de l'obra i fem el recompte ens n'ixen seixanta-dos. Perquè en l'índex, primer, només hi ha els textos que tenen títol i no els que no en tenen; segon, s'hi inclouen els títols de dues seccions, com si fossen poemes, i no s'hi inclouen, incomprendiblement, els rètols de les seccions numèriques (I-VII); i tercer, s'ignora la veritable estructura de l'obra en tres parts, com un tríptic. El lector que mira l'índex no percep l'estructura de l'obra.

Ambdues obres, la de Lull i la d'Estellés, opten per la *dispositio*, per l'arquitectura (Carbó, 2009: 217-256). El poemari de meravelles estellesià, estructurat també en parts com l'homònima obra en prosa de Lull, combina alhora l'estructura ternària del tríptic amb l'acumu-

lació d'episodis del retaule, perquè hi ha una estructura de tres que se superposa i conté com a part central el conjunt de set subparts, escenes o episodis del retaule: tot plegat, en fan nou. En el primer nivell, consta però de tres grans parts o blocs: «Teoria i pràctica de la flor natural», una mena de part introductòria o pròleg, amb deu poemes; set seccions numerades («I-VII»), que funcionen com a cos central de l'obra —i que no té pas un títol integrador—, amb un conjunt de quaranta-set poemes (distribuïts en subparts o seccions, respectivament: sis, vuit, deu, un, vuit, tretze i un poemes cadascuna); i, finalment, la tercera part o «Propietats de la pena», una part última o de tancament del conjunt, amb cinc poemes.

Comptat i debatut, l'obra funciona com un tríptic i recorda aquells tríptics pictòrics, amb una part de preàmbul i una altra de cloenda, i enmig una de central prou més extensa i amb més cos, la dels episodis de l'estricta retaule. Fins i tot pel que fa als títols de cada part, la primera part i la tercera contrasten i es contraposen amb fermesa; la primera remet a la poètica de la felicitat mentre que la darrera remet a la de la pena: respectivament, a una mena de paradís —la realitat idealitzada que se suggereix en el títol amb el sintagma *flor natural*— i a una mena de l'infern —la realitat que constata el títol amb el mot *pena*—, els quals sovint funcionaven com a emmarcadors, inicial i final, del tríptic medieval. *Flor natural versus pena*: la idealització oficial davant de la realitat personal compartida. La novetat rau en el fet que de la lectura no dels títols sinó dels poemes es veu que el paradís ara és només de vegades parcial i d'altres aparent ja que amaga crisi i desolació; i l'infern, en canvi, permet entrellucar una certa reconstrucció amb possibilitats de futur. Són, ben mirat, com dues mirades possibles a cadascuna de les parts laterals: aquella que s'apunta amb els mots del títol i que sols aparentment mostren, i aquella amagada que internament els versos revelen, com si fossen les dues cares de cadascun dels laterals del tríptic pictòric: l'anterior —externa o superficial— i la posterior —interior o profunda—. L'índex de les edicions ignora l'estructura de l'obra i amb lectura passant pàgines és difícil que el lector se n'adone.

Ben interessant, en la caracterització i el contrast entre totes tres parts, és que cap dels deu poemes de la primera ni dels cinc de la ter-

cera part —malgrat ser-hi parts intitolades— no tenen títols, mentre que tots els quaranta-set poemes del cos central o segona part —malgrat ser-hi part sense títol— sí que en tenen. A més a més, i per contrast, cap dels poemes de la primera part té citació d'un altre autor que precedeix com a epígraf el text i solament un dels poemes de la tercera part en té, el darrer del llibre; mentre que tots els poemes de la segona part o cos central —excepte dos— tenen un epígraf d'un altre autor que s'intercala entre el títol i els versos del poema. Hi ha, per tant, una mena de lligam entre títols i citacions, perquè apareixen tots dos al cos central o part segona, la part estructurada i, en canvi, no titulada; i absència de títols i absència de citacions perquè no apareixen a les parts laterals, primera i tercera, les parts no estructurades i, tanmateix, retolades. Una graella del conjunt palesa amb més claredat el caire de lateralitat i complementarietat que hi ha entre les parts extremes, més breus; i la importància absoluta del cos central:

Primera part, amb títol: 10 poemes sense títol ni citació

Cos central, sense títol: 7 seccions numerades amb 47 poemes intitolats i amb citació (distribuïts per seccions : 6, 8, 10, 1, 8, 13, 1 poemes cadascuna)

Tercera part, amb títol: 5 poemes sense títol ni citació

Tot aquest joc d'inversions és especialment singular en un conjunt estructuralment ben travat que ofereix el gran retaule d'una època, la postguerra franquista valenciana. Sens dubte, una obra irrepètible.

Per acabar, reivindiquem una nova edició d'aquesta obra emblemàtica que, obligatòriament, recupere almenys la nota introductòria de l'autor (i excloga, aleshores ja per redundant, el nou subtítol o sobretítol («Els manuscrits de Burjassot-1»), i que pose un índex en tres parts dins les quals es refereixen tots els poemes, amb títol o sense títol amb els mots inicials del primer vers. També suggerim, si l'edició és independent a altres obres de l'autor, la conveniència de recuperar el pròleg de Sanchis Guarner.

Aquesta obra de les meravelles mostra el complex procés de construcció de les obres d'Estellés: sovint l'autor escrivia poemes i després, no sempre immediatament, construïa el poemari. Les edicions

que se n'han fet no faciliten la transmissió idèntica i el seguiment de les obres. És especialment important el rigor editorial perquè el lector pugua percebre millor la veritable magnitud de les seues obres.

BIBLIOGRAFIA

- ANDRÉS ESTELLÉS (1971): Vicent Andrés Estellés, *Llibre de meravelles*, València: L'Estel.
- ANDRÉS ESTELLÉS (1971): Vicent Andrés Estellés, *La clau que obri tots els panyes*, València: Diputació Provincial.
- ANDRÉS ESTELLÉS (1976): Vicent Andrés Estellés, *Llibre de meravelles*, València: Edicions Tres i Quatre.
- ANDRÉS ESTELLÉS (1974 i 1979): Vicent Andrés Estellés, *Les pedres de l'àmfora. Obra completa 2*, València: Edicions Tres i Quatre.
- ANDRÉS ESTELLÉS (1977): Vicent Andrés Estellés, *Manual de conformitats. Obra completa 3*, València: Edicions Tres i Quatre.
- ANDRÉS ESTELLÉS (1981): Vicent Andrés Estellés, *Les homilies d'Organyà. Obra completa 6*, València: Edicions Tres i Quatre.
- ANDRÉS ESTELLÉS (2014): Vicent Andrés Estellés, *Obra completa I. Nova edició, revisada*, València: Edicions Tres i Quatre.
- BATLLORI (1993): Miquel Batllori, *Ramon Llull i el lullisme*, València: Edicions Tres i Quatre.
- CARBÓ (2009): Ferran Carbó, *Com un vers mai no escrit. La poesia de Vicent Andrés Estellés en els anys cinquanta*, València / Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CARBÓ (2014): Ferran Carbó, «La poesia de Vicent Andrés Estellés entre el 1952 i el 1958: de les *homilies* a les *tenebres*», estudi introductori a Vicent Andrés Estellés, *Obra completa I. Nova edició, revisada*, València: Edicions Tres i Quatre, p.11-61.
- CARBÓ / BALAGUER / MESEGUER (2004): Ferran Carbó, Enric Balaguer, Lluís Meseguer (eds.), *Vicent Andrés Estellés*, Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.
- FUSTER (1972): Joan Fuster, «Nota —provisional i improvisada— sobre la poesia de Vicent Andrés Estellés», introducció a Andrés Estellés: *Recomane tenebres, Obra completa 1*, València: Eliseu Climent editor, p. 17-36.
- SANCHIS GUARNER (1971): Manuel Sanchis Guarnier, «Pròleg» a Andrés Estellés, *Llibre de meravelles*, València: L'Estel, p. 7-11.